

CÜMLE YAPISI BAKIMINDAN KARAÇAY-MALKAR ATASÖZLERİ

Karaçay-Malkar Proverbs in Terms of Sentence Structure

(Makale Geliş Tarihi: 27.06.2020/ Kabul Tarihi: 26.04.2021)

Saniye Aybüke BERK*

Öz

Atasözleri bir milletin gelmiş geçmiş tüm yaşantısı, kültürü, alışkanlıkları, aile ilişkileri ve benzeri birçok konuda bize toplum hakkında bilgiler verir. Bunun yanı sıra geçmiş ile gelecek arasında bir kültür köprüsüdür. Kuzey-Batı Türk Lehçeleri içinde yer alan Karaçay-Malkar Türkçesinde “nart söz” terimi ile adlandırılan atasözlerinin cümle yapılarını tespit ederek söz dizimi alanında da Türkiye Türkçesi ile arasındaki farklılıkların ve ortaklıkların gösterildiği bir çalışma hazırlanması hedeflenmiştir. Çalışmada 132 atasözü tasnif edilmiştir. İncelenen atasözlerinin cümle yapısı şu tasnifle incelenmiştir: 1. Basit Cümle, 2. Birleşik Cümle, 2.1. Şartlı Birleşik Cümle 2.2. İç İçe Birleşik Cümle, 3. Sıralı Cümle, 4. Bağlı Cümle. İncelenen eserlerde ki’li cümle yapısıyla kurulan bir atasözü tespit edilemezken basit cümle yapısı ve sıralı cümle yapısı ile kurulan atasözlerinin diğerlerine göre daha fazla olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Karaçay-Malkar atasözleri, cümle yapısı, söz dizimi

* Doktora Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Bilecik / TÜRKİYE. *Ph.D. Student, Bilecik Şeyh Edebali University, Graduate School of Education, Department of Turkish Language and Literature, Bilecik / TURKEY.* E-mail: saybukeberk@gmail.com / ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2281-4318>

Abstract

Proverbs give us information about many subjects like daily life, culture, habits, family relations of a nation from the very beginning of their existence. It is also a bridge of culture between the past and the future. In this study, it is aimed to determine the sentence structures of proverbs called “nart söz” in Karachay-Balkar Language, which is a subgroup of Northwestern Common Turkic Languages, and show the differences and similarities between them and Turkey Turkish in the field of syntax. In the study, 132 proverbs were classified. The sentence structure of the proverbs analyzed as follows: 1. Simple Sentence, 2. Complex Sentence, 2.1. Conditional Complex Sentence 2.2. Nested Complex Sentence, 3. Sequential Sentence, 4. Conjunctive sentence. While any proverb made using sentence structure with “ki (i.e. that)” in the studied works cannot be detected, it has been observed that the proverbs made using simple sentence structure and sequential sentence structure are more than others.

Keywords: Karachay-Malkar proverbs, sentence structure, syntax

Giriş

Bir milletin ortak kültürü, yaşayış tarzı, gelenek ve görenekleri, adetleri hakkında en kısa yoldan bilgi sahibi olunabilecek kaynaklardan biri atasözleridir. Atasözleri anonimdir. Kim tarafından söylendiği bilinmemektedir; ancak *Orhun Yazıtlarında*, *Dīvānu Luġāti 't-Türk'te*, *Dede Korkut Hikâyeleri* 'nde atasözleri bulunmaktadır. Atasözlerinin derlenmiş ilk hali *Dīvānu Luġāti 't-Türk'te* bulunmaktadır. Atasözü için sav, mesel, darbimesel, atalar sözü gibi adlandırılmalar yapılmıştır. Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Türkçe Sözlük'te* atasözü için “uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, deme, mesel, sav, darbimesel” (TDK, 2020) şeklinde bir açıklamaya yer verilmiştir. Atasözleri “atalardan kaldığı kabul edilen ve toplumun yüzyıllar boyunca geçirdiği denemelerden, ortak düşünce, tutum ve davranışıyla dünya görüşünden oluşan, genel kural niteliğindeki kısa, özlü, kalıplaşmış söz”lerdir (Korkmaz, 1992: s. 15).

“Atasözleri çoğunlukla iki bölümden oluşur. İlk bölümde şart veya genel düşünce, ikinci bölümde ise ana fikir belirtilir. Atasözlerinin bir kısmında anlam doğrudan değil, imgelik biçimde dolaylı olarak ifade edilir. Atasözlerinde de kalıplaşmış ve alışılmışlık özelliği bulunur. Yapılarındaki öğelerin yerleri de sabittir. Sosyal hayattaki çeşitli olaylar; doğal değişimler, insanoğlunun durumu, meslek, umut, halk

hayatı gibi konular; insanlık, davranış, karakter, eğitim ve öğretim gibi çeşitli konular; bütünüyle Atasözlerinin kapsamı içinde değerlendirilir. Atasözleri, belirli bir konuda ulaşılan çarpıcı ve keskin sonuçların, derin düşünce ve geniş bir içerikle özetlenmesidir” (Karaağaç, 2009: s. 28).

“Türkiye Türkçesinde çoğul olarak atasözleri denmekle beraber eskiye doğru gidildiğinde atalar sözü, seyrek olarak da atalar sözleri şeklinde geçer. Türkçe'nin çeşitli lehçeleriyle Anadolu'nun bazı yöre ağızlarında atasözü terimini karşılayan kelimeler de vardır. Anadolu yörelerinde deyişet ve ozanlama denildiği de görülmektedir” (Türk İslam Ansiklopedisi, 1991: s. 44-46).

Türk lehçelerinde örnek olarak: Azerbaycan Türkçesinde “*atalar sözü*”; Karacay-Malkar Türkçesinde “*nart söz*”; Kazak Türkçesinde “*makal*”; Gagauz Türkçesinde “*söleyiş*” şeklinde adlandırılmıştır.

Aşağıda verilen örnek atasözlerinin *Dīvānu Luğāti't-Türk* 'ten bugüne Türkiye Türkçesinde ve Türk lehçelerinde nasıl yaşadığı, nasıl varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

DLT: “*Kişi sözleşü yılki yıdlaşu*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 389).

İnsanlar birbiriyle konuşarak tanışrlar; hayvanların tanışması ile koklaşma iledir.

Türkiye Türkçesi: “*İnsan konuşa konuşa, hayvan koklaşa koklaşa.*”

Başkurtça: “*Kişi hōykeşip tanışır, mal kişinlep tabışır./At kişneşip, kişi hōyleşep tanışır.*”

Çuvaşça: “*Yit-kaçaka varssa pallaşat; etem kalassa pallaşat.*”

Gaguzca: “*İnsan konuşa konuşa, hayvan koklaşa koklaşa.*”

Kazakça: *Adam söyleskenşe, cılgı kisineskenşe.*

Kırım Tatarcası: *Atlar kişneşip tanışır, insanlar söyleşip.*

Karakalpakça: *At kisnesip tabısar, adam söyleşip tabısar.*

Karacay-Balkarca: *At kişneb tanışır, adam söyleşib tanışır.*

Kırgızca: *Adem sölöşkönçö, jılkı kaşınışkança.*

Nogayca: *Adem söyleşip, yılki kisnesip tanısar.*

Özbekçe: *Ât kişneşib tâpışar, âdam - eşleşib.*

Türkmençe: “İnsan soraşa-soraşa, hayvan ısgaşa-ısgaşa” (Çobanoğlu, 2004: s. 303-304).

Karaçay halkının pek çok atasözü vardır. Ancak derlenmeleri geç bir tarihte olmuştur. Karaçay atasözlerini ilk kez derlemeye başlayan Umar Aliylanı’dır. Onun 1923 yılında Moskova’da “*Bukvar*” (Rus. harflik, alfabe, abece) isimli eserinde 45 atasözü bulunmaktadır. “*Birlikte Tirilik*” isimli kitabında da 186 atasözü vardır. 1935 yılında “*Karaçay Dili Sözlüğü*”nde Umar, 400 atasözünü derlemiştir. Bicilanı Ashat’ın “*Bilim*” isimli kitabında da atasözleri oldukça fazladır. 1940’ta basılan “*Karaçay Folkloru*” isimli kitapta da 310 atasözü ile deyiş vardır (Aliylanı, 1963: s. 4).

Bu çalışmada faydalanılan eserlerde atasözleri ayrı konu başlıkları hâlinde incelenmiştir. Eserlerin her birinde bu dağılım birbirinden farklıdır.

Aliylanı’nın “*Karaçay Nart Söze*” isimli kitabında atasözleri 21 konu başlığı altında incelenmiştir (1963).

- ✓ “Ata Curt Bla Tış Cerle” (Atayurt ile Yabancı Memleketler).
- ✓ “Ata Curtnu Cavladan Saqlav” (Atayurdu Düşmanlardan Koruma).
- ✓ “İlmi Bla Bilim” (İlim ile Bilim).
- ✓ “Urunnu Bla İşge Usdalık” (Çalışmak ile İşte Ustalık).
- ✓ “Birirmeklik Bla Ençilik” (Birlik, Beraberlik ile Hususilik).
- ✓ “Cerçilik” (Çiftçilik).
- ✓ “Malçılık” (Hayvancılık).
- ✓ “Canıvarla” (Hayvanlar).
- ✓ “Kanatlıla” (Kanatlılar).
- ✓ “Camağat Bla Onovçula, Sıy Bla Mahtav” (Toplum ile Yöneticiler, Şeref ile Övgü).
- ✓ “Birçalık Uşaşlık Türülük Başhalık” (Aynılık, Benzerlik, Değişiklik, Farklılık).
- ✓ “Adam Emda Anı Halları” (İnsan ve Onun Halleri).
- ✓ “Caşav” (Hayat).
- ✓ “Süymelik Bla Şohluk Üy Üyür Üydegi” (Aşk ile Dostluk, Ev, Aile, Aile Fertleri).

- ✓ “Umut Bla Murat İnanmaçlık Bla İnanmaçlık Sabırlık Bla Ceñilik” (Umut ile Murat, Güvenmek ile İnanmak, Sabır ile Sabırsızlık).
- ✓ “Zavukluk Bla Kıyınlık Nasıb Bla Cazıv” (Zevk ile Zorluk, Nasip ile Yazgı).
- ✓ “Amanlık Bla İgilik” (Kötülük ile İyilik).
- ✓ “Carlılık Bla Baylık” (Fakirlik ile Zenginlik).
- ✓ “Burundan Çalğan Eski Çirik Adetle” (Çok Eskiden Kalan Eski Çürük Adetler).
- ✓ “Til Bla Söz” (Dil ile Söz).
- ✓ “Çalğan Zatlanı Üsünden” (Diğer Konular).

Mağulalanı'nın “*Nart Sözle, Aytıvla, Çam Sözle*” isimli eserinde atasözleri 4 ana konu başlığı ve alt başlıklarda incelenmiştir (2010).

- ✓ “Adamlanı Üsünden” (İnsanlar Hakkında).
 - “Ananı Üsünden” (Anne Hakkında).
 - “Aşılını, Galmunu Üsünden” (Akıl Hakkında).
 - “Avruğan Bla Ölgenni Üsünden” (Hastalık ile Ölen Kişi Hakkında).
 - “Din Bla Dinçileni Üsünden” (Din ile Dindarlar Hakkında).
 - “Carlı Bla Baynı Üsünden” (Fakir ile Zengin Hakkında).
 - “Cavnı Üsünden” (Düşman Hakkında).
 - “Kesinden Tamadanı Sıyın Tuthannı Üsünden” (Kendisinden Büyüğe Saygı Hakkında).
 - “Tişirivlanı Üsünden” (Kadınlar Hakkında)
 - “Çonaç Bla Çonaçbaynı Üsünden” (Misafir ile Misafirperverlik Hakkında).
 - “Çız Bla Süymeklikni Üsünden” (Kız ile Aşk Hakkında).
 - “Milletle Bla Halknı Üsünden” (Milletler ile Halk Hakkında).
 - “Osal Halli Adamlanı Üsünden” (Kötü Halli İnsanlar Hakkında).
 - “Aşıldan Tolu Bolmağannı Üsünden” (Akılsızlar Hakkında).
 - “Teñni, Şohnu Üsünden” (Arkadaş, Dost Hakkında).
 - “Tişirivnu Üsünden” (Kadın Hakkında).
 - ✓ “Canuvarlanı Üsünden” (Hayvanlar Hakkında).

- “Aslanı Üsünden” (Aslan Hakkında).
- “Ayünü Üsünden” (Ayı Hakkında).
- “Atını Üsünden” (At Hakkında).
- “Börünü Üsünden” (Kurt Hakkında).
- “İtini Üsünden” (Köpek Hakkında).
- “Kiştikni Üsünden” (Kedi Hakkında).
- “Kanatlıları Üsünden” (Kanatlılar Hakkında).
- “Koyunu Üsünden” (Koyun Hakkında).
- “Malları Üsünden” (Davarlar Hakkında).
- “Tuvarını Üsünden” (Sığırlar Hakkında).
- “Eçkini Üsünden” (Keçi Hakkında).
- “Eşekni Üsünden” (Eşek Hakkında).
- ✓ “Başha Zatlını Üsünden” (Başka Şeyler Hakkında).
- “Aynı, Künnü, Cüldüzlünü Üsünden” (Ay, Güneş, Yıldızlar Hakkında).
- “Ata Curtnu Üsünden” (Atayurt Hakkında).
- “Aşını, Hantını Üsünden” (Yemek Hakkında).
- “Bilimni Üsünden” (Bilim Hakkında).
- “Bitimni Üsünden” (Verim Hakkında).
- “Cañurnu Üsünden” (Yağmur Hakkında).
- “Cigitlikni Üsünden” (Yiğitlik Hakkında).
- “Cılını Zamanlarını Üsünden” (Yılın Zamanları Hakkında).
- “Cerçilikni Üsünden” (Çiftçilik Hakkında).
- “Köknü, Hava Bolumları Üsünden” (Gök, Hava Durumu Hakkında).
- “Malçılığını Üsünden” (Hayvancılık Hakkında).
- “Oğuvnu Üsünden” (Okumak Hakkında).
- “Satuv - Aluvnu Üsünden” (Alışveriş Hakkında).
- “Söznü Üsünden” (Söz Hakkında).

- “Suvnu Üsünden” (Su Hakkında).
- “Tuğumlanı Üsünden Çam Sezle” (Soy hakkında Mizahi Sözler).
- “Urunuv Bla İşge Ustalıkını Üsünden” (Çalışmak ile İşte Ustalık Hakkında).
- “Elleni Üsünden” (Memleketler Hakkında).
- ✓ “Nart Sözle Bla Halk Aytıvla Alfavit Coruğda” (Atasözleri ile Halk Değişlerle Alfabe Yöntemi).

Curtubaylanı'nın “*Karaçay-Malkar Nart Sözle*” isimli eserinde atasözleri 17 konu başlığında incelemiştir (2005).

- ✓ “Akıll, Telilik, Oyum, Bilim” (Akıl, Delilik, Fikir, Bilim).
- ✓ “Batırlık, Korkaklık, Erlik, Köl” (Kahramanlık, Korkaklık, Yiğitlik, Cesaret).
- ✓ “İgi, Aman” (İyi, Kötü).
- ✓ “İş, Cigerlik, Homuhluk” (İş, Çalışkanlık, Gevşeklik).
- ✓ “Jarlılık, Baylık, İrişli” (Fakirlik, Zenginlik, Varlık).
- ✓ “Söz, Ötürük, Kerti” (Söz, Yalan, Gerçek).
- ✓ “Bolumsuzluk, Añılavsızlık” (Kabiliyetsizlik, Ferasetsizlik).
- ✓ “Ajal, Qadar, Qıyınlık, Amalsızlık” (Ecel, Kader, Güçlük, Çaresizlik).
- ✓ “Üydegi, Jaş, Qız, Cuvuq, Ahlu” (Aile Fertleri, Oğlan, Kız, Akriba, Yakın).
- ✓ “Jañızlık, Birigivlik, Jaraşivlik” (Yalnızlık, Kalabalık, İyilik).
- ✓ “Uyat, Namıs, Adep, Haram, Halal” (Hayâ, Namus, Edep, Haram, Helal).
- ✓ “Mensiniv, Mahtanıv” (Bencillik, Övünme).
- ✓ “Tutğan Jer, Halk, El” (Sürgün Yeri, Halk, Memleket).
- ✓ “Qızgançılık, Çomartlık” (Cimrilik, Cömertlik).
- ✓ “Sabırlık, Tözümlük” (Sabır, Tahammül).
- ✓ “Teñlik, Şohaylık” (Arkadaşlık, Dostluk).
- ✓ “Türlü Türlü Bolumlanı Üsünden” (Çeşitli Durumların Hakkında).

Bu çalışmada Karaçay-Malkar Türkçesindeki atasözlerinin cümle yapıları incelenecektir.

Türkiye Türkçesi ve Karaçay-Malkar Türkçesinin dil bilgisi inceleme yöntemleri birbirinden farklıdır. Ancak bu farklılık çalışmaya bir sorun teşkil etmeyeceği gibi iki lehçe arasındaki dil bilgisel adlandırmaların ve yapıların farklılığını ortaya koymakta bir örnek olacaktır.

Araştırmacılar tarafından farklı Türk lehçelerinin atasözlerini ve cümle ilişkilerini inceleyen çalışmalar da yapılmıştır.

Aktan, Bilal (2011). “Cümle Yapısı Bakımından Özbek Atasözleri”. *Turkish Studies*, s. 161-174.

Doğan, Levent ve Erdin, Ceyda (2019). “Gagauz Atasözlerinin Sentaksı Üzerine Bir Değerlendirme”. *Language And Literature*, 14(3), s. 1159-1187.

Gültekin, Mevlüt. (2014). “Uygur Atasözlerinin Sentaksı Üzerine Bir Araştırma.” *Journal Of Türklük Bilimi Araştırmaları*, 19(35), s. 185-211.

Gültekin, Mevlüt (2013). “Kırgız Atasözlerinin Cümle Yapısı Üzerinde Bazı Gözlemler.” *Electronic Turkish Studies*, 8(1), s. 1495-1509.

Türkiye Türkçesinde cümle yapısı ile ilgili araştırmacıların farklı görüşleri vardır. Basit cümleler hakkında araştırmacılar ortak bir görüş içinde olsalar da birleşik cümle konusunda durum farklıdır. Muharrem Ergin, basit cümlelerin tek predikatlı müstakil cümleler olduğunu söyler. Birleşik cümle içinse bir asıl cümle ile onun manasını tamamlayan bir veya daha fazla yardımcı cümleden oluştuğunu söylemektedir. Ergin, birleşik cümleyi şartlı birleşik cümle ve ki’li birleşik cümle olmak üzere iki başlıkta incelerken bunlara iç içe birleşik cümleyi de ekleyebileceğimizi söyler. Ancak girişik cümleyi birleşik cümle olarak kabul etmez. (Ergin, 2007: s. 404). Leyla Karahan da “*Türkçede Birleşik Cümle Problemi*” isimli yazısında girişik cümleyi kabul etmediğini söyler.

“Bu tür cümleleri ‘birleşik yapıtı’ kabul edenlere göre, ‘sıfat-fiil, zarf-fiil ve isim-fiiller’, yarım yargı veya yan yargı bildiren kelimelerdir. Bundan dolayı bu kelimelerin her biri, temel cümleye bağlanan birer yan cümle, cümlemsi, cümleciktir. Yüklemin görevi bu yargıları sonuca bağlamaktır. Bu tür cümleler, taşıdıkları birden fazla yargıdan dolayı ‘basit’ değil ‘birleşik cümle’dir demektedir (1993: s. 229).

Karahan, “*Türkçede Söz Dizimi*” adlı eserinde de girişik cümleye yer vermez. Basit cümle içinse yapısında zarf-fiil, sıfat-fiil, isim-fiil veya bu tür kelimelerden yapılmış bir kelime grubu bulunabileceğini söyler. Bunun sebebi olarak da bu

kelimelerin ve kelime gruplarının bir yargı bildirmediğine değinir. Ancak eser sonraki yıllarda yapılan baskılarında cümlenin yapılarına göre değil bağlanma şekillerine göre incelenmiştir (Karahana, 2008: s. 85). İbrahim Delice, “*Türkçe Sözdizimi*” eserinde girişik-birleşik cümleyi kabul ederek girişik-birleşik cümle için: “*Bünyesine aldığı fiilimsi ve şart ekiyle cümlenin herhangi bir unsuruna yahut cümle içinde bir kelime türüne dönüştürülmüş cümleleri yan cümle ve iç cümle yapısında yargıları barındıran birleşik cümle türüdür.*” tanımını yapmıştır (Delice, 2003: s. 143).

Karaçay-Malkar Türkçesinde cümle yapısı incelemeleri Türkiye Türkçesinden farklıdır. Bunun sebebi Türkiye’deki dil bilgisi ekolü ile Karaçay-Malkar Türkçesindekinin farklı olmasıdır. Karaçay-Malkar Türkçesinde dil bilgisi Rus ekolü ile şekillenmiştir. Söz dizimi inceleme yöntemleri Türkiye’deki geleneksel yöntemlerden oldukça farklıdır. Rus ekolündeki söz dizimi anlayışını görmek için Prof. Dr. Oktay Selim Karaca tarafından Türkiye Türkçesine çevrilen “*Çağdaş Türkçede Cümle*”¹ ve “*Çağdaş Türkçede Kelime Grupları*”² isimli eserler başvuru kaynağı niteliğindedir.

Karaçay-Malkar Türkçesinde *basit cümle*, “*boş aytım*” terimi ile karşılanmaktadır. *Birleşik cümle* de “*koş aytım*” terimi ile karşılanmaktadır. Baskakov, “*boş aytım*” ile “*koş aytım*” arasındaki en büyük farkın kuruluş şekillerinde olduğunu söyler. “*Boş aytım*”da yalnız bir predikat vardır. “*Koş cümle*”de iki ya da daha fazla predikat vardır. *Boş aytım*da ne kadar *boş aytım* varsa o kadar predikat olur. “*Boş aytım*”, kelime ve kelime gruplarından kurulur; “*koş aytım*” da “*boş aytım*”lardan kurulur.

Kün tiydi, cer cılındı, çık kebdi. (Güneş doğdu, yer ısındı, çiğ kurudu.)

Kün tiygen ese, çık keberikdi. (Güneş doğarsa çiğ kuruyacak.) (Baskakov, 1966: s. 341).

Birinci cümle üç boş aytımdan yani basit cümleden meydana gelirken ikinci cümlede iki tane basit cümle vardır.

Birleşik cümlenin Türkiye’deki geleneksel incelenme yöntemleri yukarıdaki şekilde incelenmekteyken Karaçay-Malkar Türkçesinde ise şu şekildedir.

Birleşik cümle üç başlık altında incelenir.

1. *Teñ Caraşdırıvçı Baylavla Bla*, “Koordine edici bağlaçlar ile”

¹ Baskakov, A.N. (2017). *Çağdaş Türkçede Cümle*. Oktay Selim Karaca (çev.), Ankara: TDK.

² Baskakov, A.N. (2016). *Çağdaş Türkçede Kelime Grupları*. Oktay Selim Karaca (çev.), İstanbul: Kesit Yayınları.

2. *Boysunduruvçu Baylavla Bla ne da Baylav Sözle Bla*, “Bağımlı bağlaçlar ya da bağlaç sözler ile”

3. *İntonatsiya Bla (Baylavsuz)* “Vurgu ile (Bağlaçsız)” olmak üzere 3 başlık altında incelenmektedir (Baskakov, 1966: s. 342).

Çalışmada, Türkiye’deki geleneksel ekole bağlı kalınarak aşağıdaki tasnif kullanılacaktır.

1. Basit Cümle Yapısındaki Karaçay-Malkar Atasözleri
2. Birleşik Cümle Yapısındaki Karaçay-Malkar Atasözleri
- 2.1. Şartlı Birleşik Cümle Yapısındaki Karaçay-Malkar Atasözleri
- 2.2. İç İçe Birleşik Cümle Yapısındaki Karaçay-Malkar Atasözleri
3. Sıralı Cümle Yapısındaki Karaçay-Malkar Atasözleri
- 3.1. Bağımlı Sıralı Cümle Yapısındaki Karaçay-Malkar Atasözleri
- 3.1.1. Tek ögesi Ortak Olan Bağımlı Sıralı Cümle Yapısındaki Karaçay-Malkar Atasözleri
- 3.1.1.1. Öznesi ortak Karaçay-Malkar Atasözleri
- 3.1.1.2. Nesnesi ortak Karaçay-Malkar Atasözleri
- 3.1.1.3. Yer Tamlayıcısı ortak Karaçay Malkar Atasözleri
- 3.1.1.4. Zarf Tümleci ortak Karaçay-Malkar Atasözleri
- 3.2. Bağımsız Sıralı Cümle Yapısındaki Karaçay-Malkar Atasözleri
4. Bağlı Cümle Yapısındaki Karaçay-Malkar Atasözleri

Karaçay-Malkar Atasözlerinin Cümle Yapısı

1. Basit Cümle Yapısındaki Karaçay-Malkar Atasözleri

Tek yükleme sahip olan cümlelere basit cümle denir. Ergin, tek predikatlı müstakil cümleler için basit cümle teriminin kullanıldığını söyler (2007: s. 404). Basit cümleler “*bünyesinde yan cümle -cümlemsi- barındırmaz*” (Delice, 2003: s. 142). Karaçay-Malkar Türkçesinde de “*boş aytım*” terimi ile adlandırılmaktadır. Basit cümle yapısı Türkiye Türkçesi ve Karaçay-Malkar Türkçesinde paralellik göstermektedir. Atasözlerinin büyük bir çoğunluğu basit cümlelerle oluşturulmuştur. Basit cümleler hem fiil cümlesi hem isim cümlesi olabilir.

“Alma tereginden keri ketmez” (Aliyları, 1963: s. 72). *Elma ağacından uzağa gitmez.*

“Aman adam aman ölür” (Aliyları, 1963: s. 179). *Kötü adam kötü ölür.*

“Aman hapar colda tabar” (Curtubayları, 2005: s. 27). *Kötü haber yolda bulur.*

“Anasız bala kün körmez” (Aliyları, 1963: s. 270). *Annesiz çocuk gün görmez.*

“Ariv sözge taş erir” (Curtubayları, 2005: s. 62). *Güzel söze taş erir.*

“Arķavsuz üy bolmaz” (Aliyları, 1963: s. 266). *Kirişsiz ev olmaz.*

“Aythan sözün kaytmaz” (Aliyları, 1963: s. 432). *Söylediğin sözün dönüşü olmaz.*

“Az söyleşgen kaygısız tutur” (Hadjeva, 1996: s. 431). *Az konuşan kaygısızdır.*

“Baynı kiştiği koyan tutar” (Curtubayları, 2005: s. 51). *Zenginin kedisi tavşan tutar.*

“Bermezni aşu bişmez” (Hadjeva, 1996: s. 475). *Vermeyenin (cimrinin) aşu pişmez.*

“Bıçaķ kının kesmez” (Curtubayları, 2005: s. 148). *Bıçak kınını kesmez.*

“Bir oķ bla eki kiyik öltürmezse” (Hadjeva, 1996: s. 458). *Bir ok ile iki geyük öldürmezsin.*

“Bir teriden ton çıkamaz” (Curtubayları, 2005: s. 197). *Bir deriden kürk çıkmaz.*

“Börü eşekge süyeh bolmaz” (Hadjeva, 1996: s. 444). *Kurt eşeğe sevgili olmaz.*

“Çabaķ suvda ölmez” (Aliyları, 1963: s. 111). *Yengeç suda ölmez.*

“Çıkmağan candan umut kurumaz” (Aliyları, 1963: s. 227). *Çıkmayan candan ümit kesilmez.*

“İgi almanı ķurt aşar” (Curtubayları, 2005: s. 31). *İyi elmayı ķurt yer.*

“İşlegen nasıp körür” (Aliyları, 1963: s. 52). *Çalışan nasip görür.*

“İşlegenne tayaķ tiyemez” (Aliyları, 1963: s. 53). *Çalışana dayak değmez.*

“İt itliğin kıoyamaz” (Aliylanı, 1963: s. 102). *İt itliğini bırakmaz.*

“İtten it tuvar” (Curtubaylanı, 2005: s. 32). *İtten it doğar.*

“Jigitlik bla igilik birdi” (Curtubaylanı, 2005: s. 16). *Yiğitlik ile iyilik birdir.*

“Nart söz kıart bolmaz” (Aliylanı, 1963: s. 15). *Atasözü yaşlanmaz (eskimez).*

“Ölgen üyünde öledi” (Aliylanı, 1963: s. 244). *Ölen evinde ölü.*

“Kıonak kıonaknı süymez” (Curtubaylanı, 2005: s. 163). *Konuk konuğu sevmez.*

“Sabiy kıorgenin eter” (Hadjieva, 1996: s. 437). *Çocuk gördüğünü yapar.*

“Teli batır tez(terk) ölü” (Curtubaylanı, 2005: s. 11). *Deli yiğit (kahraman) tez ölü.*

“Tilsiz millet çok bolur” (Aliylanı, 1963: s. 432). *Dilsiz millet yok olur.*

Yüklemi isim olan atasözlerinin bazılarında 3.tekil şahıs bildirme eki -Dir kullanılmamıştır.

“Akıl bla adep egiz” (Curtubaylanı, 2005: s. 6). *Akıl ile edep ikiz(dir).*

“Bilekden cürek küçlü” (Curtubaylanı, 2005: s. 15). *Yürek bilekten güçlü(dür).*

“İğini ölümü amandan” (Curtubaylanı, 2005: s. 32). *İyinin ölümü kötüden(dir).*

“Telige töre çok” (Curtubaylanı, 2005: s. 12). *Deliye töre yok(tur).*

2. Birleşik Cümle Yapısındaki Karaçay-Malkar Atasözleri

Tek yükleme sahip olan cümlelere basit cümle dendiğini yukarıda açıklandı. Basit cümlelerin bir araya gelmesiyle de birleşik cümleler kurulur. Baskakov (2017: s. 110), birleşik cümle için “*kendine özgü bir yapısı ve anlamı bulunan en az iki basit cümleden oluşan bir yapıdır*” demektedir. Birleşik cümle yapısında bir temel cümle ve yan cümleler bulunur. Ergin (2007: s. 404), birleşik cümlenin yapısını şu şekilde açıklamıştır. “Bir asıl cümle ile onun manasını tamamlayan bir veya daha fazla yardımcı cümleden teşekkül eder.” Türkiye Türkçesi ile Karaçay-Malkar Türkçesindeki birleşik cümle yapısı tanımları aynı olsa tasnif yöntemi birbirinden farklılık göstermektedir. Şartlı ve iç içe birleşik cümle yapısında kurulan atasözleri Karaçay-Malkar Türkçesinde tespit edilirken incelenen eserlerde ki’li birleşik cümle yapısında atasözü tespit edilmemiştir.

2.1. Şartlı Birleşik Cümle Yapısındaki Karaçay-Malkar Atasözleri

Yan cümlesinde şart kipi bulunduran cümlelerdir. Muharrem Ergin, bu yapı için “*Türkçenin asli birleşik cümlesidir. Başlangıçtan beri Türkçede vardır. Şartlı birleşik cümlede yardımcı cümle önce, asıl cümle sonra gelir.*” açıklamasını yapar (2007: s. 40).

Karaçay-Malkar Türkçesinde şartlı birleşik cümleler için “*şart boysunñan aytımı bolgan koş aytım*” ya da “*boysunñan şart aytımı bolgan koş aytım*” terimleri kullanılır (Naskali, 1997: s. 76). Türkiye Türkçesinde şart eki -sA bazen şart anlamı değil dilek-istek anlamı verir; ancak incelenen eserlerde Karaçay-Malkar atasözlerinde bu şekilde bir örneğe rastlanmamıştır.

“Asılsız atha minse, atasın tanımaz” (Curtubaylanı, 2005: s. 28). *Soysuz ata binse babasını tanımaz.*

“At suvğa kirse, başı cüzer” (Aliylanı, 1963: s. 82). *At suya girse başı yüzer.*

“Azık az bolsa, nöger haram olur” (Curtubaylanı, 2005: s. 137). *Azık az olsa arkadaş haram olur.*

“Baş kıalay barsa, ayak da alay baradı” (Aliylanı, 1963: s. 146). *Baş nasıl gitse ayak da öyle gidiyor.*

“Başda akıl bolmasa, eki ayağa küç jeter” (Curtubaylanı, 2005: s. 8). *Akılsız başın cezasını ayaklar çeker (TDK Sözlük, 2020).*

“Bilek birni süründürse, bilim mingin abındırır” (Curtubaylanı, 2005: s. 9). *Bilek birini süründürse bilim binini tökezletir.*

“Börü kıart bolsa, cuburañı bolur” (Aliylanı, 1963: s. 98). *Kurt yaşlansa, tarla faresi avlar.*

“Bu kün bolmasa, kündeüz bolmaz” (Aliylanı, 1963: s. 131). *Bu güneş olmasa gündüz olmaz.*

“Bulut bolsa, cañur cavar” (Aliylanı, 1963: s. 132). *Bulut olsa yağmur yağar.*

“El tükürse, köl bolur” (Curtubaylanı, 2005: s. 126). *Halk tükürse göl olur.*

“Elde adam kıalmasa it tahtağa miner” (Curtubaylanı, 2005: s. 126). *Memle-kette adam kalmasa köpek tahta çıkar.”*

“Etim bolmasa, bitim bolmaz” (Curtubaylanı, 2005: s. 47). *Çalışma olmazsa verim olmaz.*

“Halk aytsa, boş aytmaydı” (Aliylanı, 1963: s. 144). *Halk söylese boş söylemiyor.*

“Hurcunuñ qalın bolsa, nöger köp bolur” (Curtubaylanı, 2005: s. 59). *Cüzdanın (cebin) kalın olsa arkadaşın çok olur.*

“İçgi içre kirse, akıl tışha çığar” (Curtubaylanı, 2005: s. 156). *İçki içeri girse akıl dışına çıkar.*

“İt toysa, iyesine çabar” (Aliylanı, 1963: s. 102). *Köpek doysa sahibine saldırır.*

“Kesim degen köp bolsa, elin nasıbı qurur” (Curtubaylanı, 2005: s. 124). *Kendim diyen çok olsa, memleketin nasibi kurur.”*

“Köl körmese, köz körmez” (Curtubaylanı, 2005: s. 17). *Gönül görmese göz görmez.*

“Küç köb bolsa, iş bek bolur” (Aliylanı, 1963: s. 148). *Güç çok olsa iş sağlam olur.*

“Mal bolsa cuvuk köb” (Aliylanı, 1963: s. 79). *Mal olsa akraba çok*

“Qar köb cavsa, bitim köb bolur” (Aliylanı, 1963: s. 134). *Kar çok yağsa verim çok olur.*

“Qazançı qaynatmasa, qazan qaynamaz” (Curtubaylanı, 2005: s. 43). *Kazancı kaynatmazsa kazan kaynamaz.*

“Söz köp bolsa, iş az bolur” (Curtubaylanı, 2005: s. 79). *Söz çok olsa iş az olur.*

“Tavuş köp bolsa, mağanası az bolur” (Curtubaylanı, 2005: s. 122). *Ses çok olsa manası az olur.*

“Teli tuysa, toy buzar” (Curtubaylanı, 2005: s. 11). *Deli duysa düğün bozar.*

“Tüyüş tohtasa, batır köp bolur” (Curtubaylanı, 2005: s. 20). *Kavga dursa yiğit çok olur.*

2.2. İç İçe Birleşik Cümle Yapısındaki Karaçay-Malkar Atasözleri

Yardımcı cümle, temel cümlelerin bir ögesi olarak bu cümlede yer alır; farklı şekilde açıklayacak olursak “bir cümlelerin başka bir cümlelerin içine gitmesi ile meydana gelen birleşik cümlelerdir. Bir cümleyi kendilerine bir cümle unsuru olarak alan fiiller bilhassa bil-, görün-, say-, sayıl-, san-, zannet-, addet-, hisset-, farz et-, duy-, işit-, um- gibi duygu fiilleridir” (Ergin, 2007: s. 406). Yardımcı cümle kimi

zaman bir sözcükten oluşurken kimi zaman birçok sözcükten oluşabilir. Karaçay-Malkar Türkçesinde “*tuvra söz*” ve “*södegey söz*” terimleri ile adlandırılır. “*Tuvra söz*”, doğrudan ifade olarak aktarılabilir. Birinin sözünü değiştirmeden olduğu gibi aktarmak. “*Södegey söz*” ise dolaylı ifade olarak aktarılabilir. Birinin sözünü kendi cümleleriyle aktarmak şeklinde açıklanabilir. İç içe birleşik cümle yapısını “*tuvra söz*” yapısı ile karşılanabilir.

“‘Açıncı Temirkazakğa taqğanma, bashıç salıgız da alıgız’ degendi birev” (Aliylanı, 1963: s. 313). “*Anahtarı Demirkazık’a astım, merdiven koyunuz da alınız.*” demiş biri.

“‘Adam öltürgen qanım barmıdı’ degendi birev” (Aliylanı, 1963: s. 337). “‘Adam öldüren kanım var mı?’” demiş biri.

“‘Bal-bal’ degen bla avuzğa tatıv kelmez” (Aliylanı, 1963: s. 191). “*Bal bal*” demekle ağza tat gelmez.”

“‘Başım tüz baradı, kıyruğum qalay ese da’ degendi cılan” (Aliylanı, 1963: s. 110). “*Başım düz gidiyor kıyruğum nasılsa da*” demiş yılan.

“‘Calan ayaklağa salam aytıgız, tonsuzlağa men kesim barama’ degendi kış” (Aliylanı, 1963: s. 130). “*Yalınayaklara selam söyleyin kürksüzlere (mantosuzlara) men kendim gidiyorum*” demiş kış.”

“‘Caşçıgım bolub, suvğa ketse’ degendi kız” (Aliylanı, 1963: s. 285). “*Çocuğum olup suya gitse*” demiş kız.

“‘Çilleça uzun bolsam, men beşli ögüznü müyüzün burub alıb edim’ degendi baldıradcüz” (Aliylanı, 1963: s. 134). “*Kış mevsimi gibi uzun olsam, ben beş tane öküzün boynuzunu çevirip alırdım.*” demiş berdül’acüz³.

“‘Men ketib barama, eşekleni börü aşar’ degendi birev” (Aliylanı, 1963: s. 286). “*Ben giderken eşekleri börü yer*” demiş biri.

“‘Men ulluma’ degen adam kesi gitçedi” (Aliylanı, 1963: s. 221). “*Ben büyüğüm*” diyen adam kendi küçüktür.

“‘Ölüp da oy deymemi’ degendi birev” (Aliylanı, 1963: s. 334). “*Ölüp de oy demiyor mu?*” demiş biri.

“‘Kızdırğansa da kızğanma’ degendi birev” (Aliylanı, 1963: s. 292). “*Kızdırdın da kızdım*” demiş biri.

³ Kocakarı soğuğu

“‘Kulağıñ, kıyruğuñ meni kibik’ degendi kıoyan balasına” (Aliylanı, 1963: s. 271). “*Kulağıñ, kıyruğuñ benim gibi*” demiş tavşan yavrusuna.

“‘Tirmenñe aşılk meni üçünmü kellikdi’ degen çıçhan” (Aliylanı, 1963: s. 269). “*Değirmene tahul benim için mi gelecek?*” demiş fare.

“Eçki uruğa tüşe, börüğe: ‘karnaşım’ dey edi” (Aliylanı, 1963: s. 89). *Keçi çukura düşse, kurda: “kardeşim” diyordu.*

“‘Kirpi balasına ‘cumuşağım’ dey edi” (Aliylanı, 1963: s. 112). *Kirpi yavrusuna “yumuşağım” diyordu.*

“‘Kişdik cörmelege cetalmağanında: ‘kirli cörme, kirli cörme’ dey edi” (Aliylanı, 1963: s. 106). “*Kedi cörmelere⁴ yetişemediğinde: “pis cörme, pis cörme” dermiş.*

“‘Köb tülbüz: ‘törtövüz, köb turmayın ketebiz’ degendi birev” (Aliylanı, 1963: s. 278). “*Çok değiliz: dördüzüz, çok durmayın gideriz.*” demiş biri.

“‘Meni mahdasañ, jaşlanı kıatında mahday tur’, degendi erte bir kıız” (Aliylanı, 1963: s. 195). “*Beni öveceksen, oğlanların yanında övedur.*” demiş vaktiyle bir kıız.

“‘Toyda kıızla meni soramı edile?’ degendi ertde bir jaş” (Aliylanı, 1963: s. 192). “*Düğünde kıızlar beni soruyor muydu?*” demiş vaktiyle bir oğlan.

3. Sıralı Cümle Yapısındaki Karaçay-Malkar Atasözleri

Temel cümlelerin birbiri arkasına sıralanmasıyla sıralı cümleler oluşur. Cümleler arasında yardımcı cümle ve temel cümle ilişkisi bulunmaz. “*Anlam yakınlığı ile bağlanmış tümcelere denir*” (Hatipoğlu, 1972: s. 155). İlk cümledeki yüklem kipi, kişi eki diğer cümleleri de etkiler. Bu cümlelerdeki kip ve şahıs birbiriyle paralel olmalıdır.

Sıralı cümle yapısı kendi içinde iki başlık altında değerlendirilir.

- Bağımlı Sıralı Cümle
- Bağımsız Sıralı Cümle

3.1. Bağımlı Sıralı Cümle Yapısındaki Karaçay-Malkar Atasözleri

⁴ İşkembeden yapılan bir yemek

“Bir olay örgüsü içinde bulunan ve aynı özne tarafından gerçekleştirilen ve aralarında pek çok unsur ortaklığı bulunan dizisel cümleler bir özneye, yükleme, tümlece bağlanarak peş peşe sıralanabilir” (Delice, 2003: s. 147).

3.1.1. Tek ögesi Ortak Olan Bağımlı Sıralı Cümle Yapısındaki Karaçay-Malkar Atasözleri

Bu tür cümleler, cümlenin tek bir unsurunun ortak olduğu cümlelerdir. Bu öge yüklem, özne, nesne, yer tamlayıcısı, zarf tümleci olabilir. “*Unsurları eşgörevli olan iki ayrı cümlenin tek unsur kullanılarak birleştirilmesi sonucu oluşan cümlelerdir. Bu cümle yapısı, dilde en az çaba yasaının işletilmesine güzel bir örnek teşkil etmektedir.*”

Doktor Hayrullah Bey, beni kendi evine nakletmiş, on yedi gün başucumdan ayrılmamış” (Delice, 2003: s. 147).

3.1.1.1. Öznesi ortak Karaçay-Malkar Atasözleri

Bu tür cümlelerde sıralı cümleyi oluşturan cümlelerin öznesi ortak olur. Karaçay-Malkar Türkçesinde öznesi ortak sıralı cümleler, *koş aytımda* (birleşik cümle) *eki aytımnı ortak başçısı* terimi ile adlandırılır (Naskali, 1997: s. 66).

“**Ağaç** halkğa altındı, issilikge salkındı” (Aliylanı, 1963: s. 136). *Ağaç halka altındır, sıcaklığa gölgedir.*

“**Aman adam** aşını da aşar, canını da boşar” (Aliylanı, 1963: s. 181). *Kötü adam yemeğini de yer, canını da bitirir.*

“**Aman kadın** otcağada oturur, otcağanı tükürükden tolturur” (Aliylanı, 1963: s. 174). *Kötü kadın ocağın kenarında oturur, ocağın kenarını tükürükle doldurur.*

“**Bilim** at bolub da çabar, kuş bolub da uçar” (Aliylanı, 1963: s. 38). *Bilim at olup da koşar, kuş olup da uçar.*

“**Bilim** satılmaydı, okub tabılmaydı” (Aliylanı, 1963: s. 38). *Bilim satılmaz, okuyup bulunmaz.*

“**Börü** sürüvge kirse, birni aşar kıymay, barın da keser” (Aliylanı, 1963: s. 98). *Kurt sürüye girse, birini yiyip bırakmaz, hepsini de keser.*

“**Erinçek** öretin cuqlar, catıb işler” (Aliylanı, 1963: s. 59). *Tembel ayakta uyur, yatıp çalışır.*

“**İt** ozğanña çabar, kızoğannı kıbar” (Aliylanı, 1963: s. 102). *Köpek geçene koşar, kızdıranı ısırır.*

“**Malçı** ertde turur, keç çatar” (Aliylanı, 1963: s. 79). *Hayvan bakıcısı erken kalkar, geç yatar.*

“**Osal malçı** koyğa barsa ölü kibik, koşha kelse börü kibik” (Aliylanı, 1963: s. 80).

Kötü hayvan bakıcısı koyuna (bakmaya) gitse ölü gibi, kulübesine gelse kurt gibi.

“**Kızını bir közü** aşda, bir közü çaşda” (Aliylanı, 1963: s. 194). *Kızın bir gözü aşta, biz gözü oğlanda.*

“**Terek** cerni çaşnatır, halkğa köget aşatır” (Aliylanı, 1963: s. 137). *Ağaç toprağı büyütür, halka meyve yedirir.*

“**Adamnı katını** carlı da eter, bay da eter” (Aliylanı, 1963: s. 173). *Adamı karısı fakir de eder, zengin de eder. Bunu öznesi ortak kısma al diyot hakem*

“Aman adam aşaganda alda bolur, işlegende artda bolur. (Aliylanı, 1963: s. 180). *Kötü adam yediğinde önde olur, çalıştığında arkada olur.*

“**Aman adam** ne malını alır, ne canını alır” (Aliylanı, 1963: s. 180). *Kötü adam ne malını alır, ne canını alır.*

“**Ay** ayalsa miñ küçük, ayalmasa bir küçük” (Aliylanı, 1963: s. 82). *Ay saklansa bin küçük, saklanmasa bir küçük.*

Öznesi ortak sıralı cümle yapısındaki atasözlerinde özne bazen gerçek özne olarak değil gizli özne olarak karşımıza çıkabilir.

“**Aşha** cetse at kibik, işge cetse it kibik” (Aliylanı, 1963: s. 57). *Yemeğe yetişse (gelse) at gibi, işe yetişse (gelse) it gibi. (Kim? “O”)*

“**Sabiyni** cumuşha iy, ızından kesin bar” (Mağulalanı, 2010: s. 120). *Çocuğu işe gönder, peşinden kendin git. (Kim? “Sen”)*

3.1.1.2. Nesnesi ortak Karaçay-Malkar Atasözleri

Bu tür cümlelerde sıralı cümleyi oluşturan cümlelerin nesnesi ortak olur. Nesnesi ortak sıralı cümle yapısında kurulan atasözü örneğine incelenen eserlerde çok fazla rastlanamamıştır.

İşni başlama, başlasan taşlama (Aliylanı, 1963: s. 49). *(Yapamayacağın) İşe başlama, başlamışsan bırakma.*

Kiyikni ne erinmegen öltürür, ne körünmegen öltürür (Aliylanı, 1963: s. 96). *Geyiği ne üşenmeyen öldürür, ne görünmeyen öldürür.*

3.1.1.3. Yer Tamlayıcısı ortak Karaçay-Malkar Atasözleri

Sıralı cümleyi oluşturan cümlelerin yer tamlayıcı ortak olur. Karaçay-Malkar Türkçesinin cümle öğelerinde yer tamlayıcısı kavramı bulunmamaktadır. Bu yüzden bu yapı ile ilgili Karaçay-Malkar Türkçesinde gösterilecek bir terim bulunmamaktadır.

“**Aman adamda** ne adeb bolmaz, ne adet bolmaz” (Aliylanı, 1963: s. 181).
Kötü adamda ne edep olur, ne adet olur.

“**Aman adamda** ne namıs bolmaz, ne bet bolmaz” (Aliylanı, 1963: s. 181).
Kötü adamda ne namus olur, ne yüz olur.

“**Aman adamda** ne uyat bolmaz, ne hayat bolmaz” (Aliylanı, 1963: s. 181).
Kötü adamda ne ar olur, ne hayâ olur.

“**Bu dünyada** kıvanç az, açıv köb” (Aliylanı, 1963: s. 25). “*Bu dünyada kıvanç az, acı çok.*”

“**Bir ata bla bir anadan** aman da tuar, iyi da tuar” (Aliylanı, 1963: s. 270).
“Bir baba ile bir anadan kötü de doğar, iyi de doğar.”

3.1.1.4. Zarf Tümleci Ortak Karaçay Malkar-Atasözleri

Sıralı cümleyi oluşturan cümlelerin zarf tümleci ortak olur.

Kızgançdan **bir gün** bir içhınır, muhardan içhınmaz (Aliylanı, 1963: s. 398).
“Cimriden bir gün bir çıkar, açgözlüden bir çıkmaz.”

3.2. Bağımsız Sıralı Cümle Yapısındaki Karaçay-Malkar Atasözleri

“Anlam bakımından birbirine bağlı olduğu halde özneleri, tümleçleri, yüklemeleri ayırır” (Hatipoğlu, 1972: 156).

“Aç eseñ aşa, tuvğan eseñ jaşa” (Curtubaylanı, 2005: s. 14). *Açsan ye, doğduysan yaşa.*

“Alğanña altı da az, bergenñe bir da köp” (Curtubaylanı, 2005: s. 49). *Alana altı da az, verene bir de çok.*

“Altın taşdan, akıl başdan” (Curtubaylanı, 2005: s. 8). *Altın taştan, akıl baştan.*

“Açıl azdırmaz, bilim tozdurmaz” (Curtubaylanı, 2005: s. 6). *Açıl azdırmaz, bilim eskimez.*

“Arıv söz janña azık, aman söz başha kazık” (Curtubaylanı, 2005: s. 62).
Güzel söz cana azık, kötü söz başa kazık.

“Arpa mirzev aşdı, altın, kümüş taşdı” (Curtubaylanı, 2005: s. 49). *Arpa tahıl aştır, altın güümüş taştır.*

“At, abınmay jol tanımaz, el sürülmey, er tanılmaz” (Curtubaylanı, 2005: s. 14). *At sürçmeden yol tanımaz, halk sürülmeden kahraman tanımaz.*

“Atın ayağan kan almaz, kesin ayağan han bolmaz” (Curtubaylanı, 2005: s. 14). *Atı koruyan kan almaz, kendini koruyan hükümdar olmaz.*

“Ayrığa suv hoş, telige col boş” (Curtubaylanı, 2005: s. 16). *Ayrına su kat, deliye yol boş.*

“Bay bayğa bağar, suv sayğa ağar” (Curtubaylanı, 2005: s. 50). *Zengin zengine değer verir, su sığ yere akar.*

“Bilimsizge kün kelmez, kelse da bilmez” (Curtubaylanı, 2005: s. 9). *Bilimsizge gün gelmez, gelse de bilmez.*

“Bir teli nıgışha⁵ kelmez edi, ekinçi teli nıgışdan ketmez edi” (Curtubaylanı, 2005: s. 9). *Bir deli toplanma yerine gelmezdi, ikinci deli toplantı yerinden gitmezdi.*

“Batır kişi tav kibik, kırkaç kişi kırav kibik” (Curtubaylanı, 2005: s. 15). *Yiğit kişi dağ gibi, korkak kişi kırığı gibi.*

“Bilgeniñ kuru toğuz, bilmegeniñ toğsan toğuz” (Curtubaylanı, 2005: s. 8). *Bilenin sadece dokuz, bilmeyenin doksan dokuz.*

4. Bağlı Cümle Yapısındaki Karaçay-Malkar Atasözleri

“Cümle başı bağlaçları ile birbirine bağlanan cümlelere bağlı cümle denir” (Aktan, 2016:131).

Karaçay-Malkar Türkçesinde bu yapı Türkiye Türkçesinden daha farklı şekilde incelenir. “*Teñ caraşhan hoş aytım*” bağlı cümlenin karşılığı olarak düşünülebilir. Karaçay-Malkar Türkçesinde birleşik cümleler 3 başlık altında değerlendirilir.

Baylamlı Teñ Caraşhan Hoş Aytım (Bağlaçlı Uyumlu Birleşik Cümle)

İki basit cümle birbirine bağlaç ile bağlanır.

Jalğavçu Baylamla (Birleştirici Bağlaç): da, emda, ne-ne (ne- ne da), sora, dağda.

Böyle cümlelerde iki cümle birbirine “em (emda), da, ne-ne” bağlaçları ile bağlanır. “Em” bağlacı iki cümle arasına geldiğinde virgül konulmaz. “Da” bağlacı

⁵ Toplanma yeri, buluşma yeri.

iki cümle arasına geldiğinde virgül ile ayrılır. “Ne-ne” bağlacı kullanıldığında cümleye olumsuz bir anlam katılır.

Ayırıcı Baylamla (Ayırıcı Bağlaçlar): ne-ne (ne-neda), bir-bir (bir- bir da), oğese.

Bu tür cümlelerde bağlaç iki cümleyi “bir birge, bir...bir, birde...birde, oğese, ne...ne, kayda... kayda” bağlaçları ile bağlar. Virgül kullanılır.

Çarşılavçu Baylamla (Zıtlştırıcı Bağlaçlar): va (a), alay a, alay bolsa da, alay bolğanı için, alay bolğanlığa, alay bolmasa, ansı.

Bu tür cümlelerde iki cümle “a(va), alay, bolsada, alay bolsada, ansı, amma” gibi bağlaçlar ile bağlanır ve arada virgül kullanılır (Bayramkulları ve Orusbiyalanı, 1977: s. 66-70).

“Aman adamda ne adeb bolmaz, ne adet bolmaz” (Aliylanı, 1963: s. 181). *Kötü adamda ne edep olur, ne adet olur.*

“Aman adamda ne namıs bolmaz, ne bet bolmaz” (Aliylanı, 1963: s. 181). *Kötü adamda ne namus olur, ne yüz olur.*

“Aman adamda ne uyat bolmaz, ne hayat bolmaz” (Aliylanı, 1963: s. 181). *Kötü adamda ne ar olur, ne hayâ olur.*

“Adamğa tıñla da kesin bilgença igisin et” (Aliylanı, 1963: s. 148). *Adamı dinle de kendi bildiğince iyisini yap.*

“Artı bar da işi çok” (Aliylanı, 1963: s. 57). *Arkası var da işi yok.*

“Aşda bar da işde çok” (Aliylanı, 1963: s. 57). *Yemekte var da işte yok.*

“Ayünü kesin köre edi da ızın ızlay edi” (Aliylanı, 1963: s. 97). *Ayıyı kendisi görürdü de iz sürerdi.*

“Bittir cıyılsa çıçhan, uçsa çibçık” (Aliylanı, 1963: s. 126). *Yarasa yığılsa fare, uçsa serçe.*

“Coldan çıksañ da elden çıkma” (Aliylanı, 1963: s. 143). *Yoldan çıksan da memleketten çıkma.*

“Gıday eçki suvğa qaray edi da alqın caşma dey edi” (Aliylanı, 1963: s. 88). *Boynuzsuz keçi suya bakıyordu da daha delikanlıyım diyordu.*

“Malın bolmasın da bilimiñ bolsun” (Aliylanı, 1963: s. 39). *Malın olmasın da bilimin olsun.*

“Çoyunu barğanına çarama da, çelekni tolğanına çara” (Aliylanı, 1963: s. 53).
Koyunun gittiğine bakma da kovanın dolduğuna bak.

“Segiz iynek asırma da semiz iynek aşıra” (Aliylanı, 1963: s. 86). Sekiz inek besleme de semiz inek besle.

“Sözde bar da işde çok” (Aliylanı, 1963: s. 58). *Sözde var da işte yok.*

Sonuç

Bu çalışma toplam toplam 132 atasözü incelenerek hazırlanmıştır. Bu atasözlerinin dağılımı şu şekildedir. Basit cümle yapısında 32, şartlı birleşik cümle yapısında 26, iç içe birleşik cümle yapısında 19, öznesi ortak sıralı cümle yapısında 19, nesnesi ortak cümle yapısında 2, yer tamlayıcısı ortak cümle yapısında 5, zarf tümleci ortak cümle yapısında 1, bağımsız cümle yapısında 14, bağlı cümle yapısında 14 atasözü bulunmaktadır.

Basit, birleşik cümle yapısı içinde sıralı, bağlı cümleler ile kurulan atasözleri vardır. Ancak ki’li cümle yapısına incelenen eserlerde tespit edilememiştir. Çalışmada yüklemi ortak cümleler tespit edilemezken öznesi, nesnesi, yer tamlayıcısı ve zarf tümleci ortak yapılar tespit edilmiştir.

Atasözleri olumlu ve olumsuz, isim ve fiil cümlelerinden kurulmuştur. Çalışmada incelenen atasözleri düz cümlelerdir. Özellikle basit cümle yapısı ve sıralı cümle yapısı ile meydana getirilen atasözü fazladır. Şart kipinin -sA dilek istek anlamına incelediğimiz eserlerde rastlanamamıştır. Atasözleri genellikle geniş zaman kipi kullanılarak kurulmuştur. Anlam olarak baktığımızda da Türkiye Türkçesinde kullandığımız atasözleri Karaçay-Malkar Türkçesinde benzerleri bulunmaktadır. “İgi almanı çurt aşar” (Curtubaylanı, 2005: s. 31). *İyi elmayı kurt yer.*; “*Armudun iyisini ayılar yer*” (TDK, 2020)., “Alma tereginden kerı ketmez” (Aliylanı, 1963: s. 72). *Elma ağacından uzağa gitmez.*; “*Armut dibine düşer*” (TDK, 2020)., “Ariv sözge taş erir” (Curtubaylanı, 2005: s. 62). *Güzel söze taş erir.*; “*Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır*” (TDK, 2020).

Kaynakça

- Aktan, Bilal (2016). *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Aktan, Bilal (2011). “Cümle Yapısı Bakımından Özbek Atasözleri”. *Electronic Turkish Studies*, 6(2).
- Aliylanı, S. (1963). *Karaçay Nart Sözle*, Çerkessk: Karaçay-Çerkes Kitab İzdatelstvo.

- Baskakov, Nikolay Aleksandroviç (2017). *Çağdaş Türkçede Cümle*. Oktay Selim Karaca (çev.), Ankara: TDK Yayınları.
- Baskakov, Nikolay Aleksandroviç (2016). *Çağdaş Türkçede Kelime Grupları*. Oktay Selim Karaca (çev.), İstanbul: Kesit Yayınları.
- Baskakov, Nikolay Aleksandroviç (1966). *Karaçay-Malkar Tilni Grammatikası*, Nalçik: Kabartı-Malkar Kitab Basma.
- Bayramkulları A. M. ve Orusbiylanı İ. H. M. (1977). *Karaçay Tilni Grammatikası*, Çerkessk: Stavropol Kitab Basmanı.
- Curtubaylanı H. Ç. (2005). *Karaçay-Malkar Nart Sözle*, Nalçik: Elbrus Kitap Basma.
- Çobanoğlu, Özkul (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Kurumu.
- Delice, İbrahim (2003). *Türkçe Sözdizimi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Ergin, Muharrem (2007). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Hadjieva, T. (1996). *Karaçay-Malkar Folklor*, Red: Dodulanı Aminat, Nalçik: EL-FA Basma.
- Hatipoğlu, Vecihe (1972). *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaağaç, Günay (2009). *Türkçenin Sözdizimi*, 2.Baskı, Ankara: Kesit Yayınları.
- Karahan, Leyla (1993). "Türkçede Birleşik Cümle Problemi", *Türk Dili*, 505, s.19-23.
- Karahan, Leyla (2008). *Türkçede Söz Dizimi*, 13.Baskı, Ankara: Akçay Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mağulalanı F.L. (2010). *Nart Sözle, Aytıvla, Çam Sözle*, Stavropol, Karaçayevsk: Karaçay-Çerkes Kral Universitet.
- Naskali Gürsoy, Emine (1997). *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Oy, Aydın (1991). "Atasözü", *Türk İslam Ansiklopedisi 4.cilt*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- TDK, (2020). sozluk.gov.tr adresinden 19 Nisan 2020 tarihinde erişilmiştir.